Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği: dövlət müstəqilliyimizin bərpasının 30-cu ili - Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə

Əlimərdan bəy Topçubaşovun dünyagörüşündə maarifçilik və azərbaycançılıq

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

4-cü Yazı

Əlimərdan bəy Topçubaşovun istər Versaldan göndərdiyi məktublardan, istərsə də hələ İstan-bulda ayrı-ayrı dövlətlərin nümayəndələri ilə keçirdiyi görüşlərdən aydın olur ki, Azərbaycan Cüm-huriyyətinin müstəqil bir dövlət kimi tanıdılması üçün böyük işlər görmüşdür. Azərbaycan nümayən-də heyətinin rəhbəri kimi ABŞ prezidenti Vudro Vilsonla görüş zamanı o, demişdir: "Biz uzaq Qaf-qazdan, buradan bir neçə mil uzaq olan Azərbaycandan gələrək xalqımızın azad və müstəqil həyatı üçün sizə müraciət edib xahiş edirik ki, cənab prezident, bizim ölkəmiz, bizim xalqımız və elə bizim özümüz haqqında məlumatı bizdən eşidəsiniz. Çünki biz Avropa və Amerika mətbuatında tez-tez Azərbaycan haqqında səhv, saxtalaşdırılmış və həqiqətə uyğun olmayan məlumatların verildiyini eşitməli oluruq. Düzdür, bizi hələ yaxşı tanımırlar, biz indi birinci dəfədir ki, Avropadayıq, lakin sizi əmin edirik ki, müstəqil yaşamaq üçün bizdə hər şey vardır. Biz ümid edirik ki, konfrans bizi dinləyə-cək və biz Millətlər Cəmiyyətinə buraxılacağıq. Biz əminik ki, bütün xalqlar kimi, biz də sizin bö-yük prinsipləriniz əsasında yardım alacağıq. Biz bilirik ki, nə Kolçakın, nə Denikinin, nə də köhnə Rusiya imperiyasının hüdudlarında hakimiyyəti tanıyacağıq. Biz Azərbaycan üçün yalnız öz parla-mentimizi və öz hökumətimizi tanıyırıq və tanıyacağıq". Bununla yanaşı Topçubaşov Vilsona Qaf-qaz xalqlarının konfederasiyasının mümkünlüyünü də çatdırmışdı.

Beləliklə, Topçubaşovun başçılıq etdiyi Azərbaycan nümayəndə heyətinin Versal sülh konf-ransında apardığı danışıqların nəticəsi olaraq 1920-ci ilin yanvarında Azərbaycan Respublikası An-tantaya daxil olan dövlətlər tərəfindən de-fakto tanınmışdır.

Ancaq çox keçmədən Sovet Rusiyasının Azərbaycan Cümhuriyyətini devrib (27 aprel 1920-ci il), onun yerində sözdə müstəqil Sovet Azərbaycan Respublikası qurmasından sonra Topçubaşovun əsas fəaliyyət istiqaməti milli istiqlalın bərpası istiqamətində olmuşdur. Topçubaşovun başçılıq etdiyi Azərbaycan nümayəndə heyətinin Millətlər Cəmiyyətinə, Versal sülh konfransının rəhbərliyinə ün-vanlanan məktublarda bildirilirdi ki, 27 aprel işğalına qarşı dünya dövlətləri səssiz qalmamalı, Azər-baycan xalqının yanında yer almalıdırlar. Belə ki, Sovet Rusiyası Azərbaycanda "sovet hakimiyyəti" qurulması adı ilə əslində işğalçılıq etmişdir. 1920-ci ilin iyulun 15-də Topçubaşov C.Hacıbəyliyə ün-vanladığı məktubda yazırdı ki, 27 aprel işğalı ilə bağlı nə etmək lazımdırsa, hər bir şey edilmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq, ABŞ başda olmaqla, dünya dövlətlərinin 27 aprel işğalına əsasən göz yummasını Topçubaşov qəbuledilməz hal hesab etmişdir. O, bununla bağlı 1920-ci ilin avqustun-da ABŞ-ın Parisdəki səfirinə göndərdiyi nota da deyirdi ki, bu gün rəsmi Vaşinqton daha çox Ermə-nistanın müdafiəçisi kimi çıxış edir, halbuki vaxtilə Çar Rusiyasına qarşı əsas mübarizəni Aezrbaycan və Dağıstan müsəlmanları aparıblar. Topçubaşov yazırdı: "Azərbaycanın və Dağıstanın rus işğalına qarşı mübarizəsi yarım əsr davam edib. Halbuiki Qafqaz erməniləri heç vaxt ruslara qarşı mübarizə aparmayıblar. Ancaq biz kiçik erməni millətinə və çoxmilyonlu rus xalqına ən xoş arzular diləyirik. Biz, sadəcə qeyd etmək istəyirik ki, kiçik Azərbaycan millətinin də böyük xalqların köməyi və mü-dafiəsinə ehtiyacı var və azərbaycanlılar daha çox diqqətə və ədalətli münasibətə layiqdirlər. Bundan əlavə, Azərbaycan xalqı iki dəfə - 1918-ci ildə və 1920-ci ilin aprel ayından etibarən rus bolşevikləri tərəfindən dəhşətli müdaxiləyə məruz qalıb və hal-hazırda heç bir yerdən kömək almadan onlara qarşı qanlı mübarizə aparmaqdadır... Azərbaycanın nümayəndə heyəti inanmaq istəyir ki, böyük döv-lət kimi Amerika və onun məşhur prezidenti, millətlərin öz müqəddəratını təyinetmə hüququnun əsas carçısı olan V.Vilson kiçik Azərbaycan xalqının artıq həyata keçmiş öz müqəddəratını təyinetmə hü-ququnu tanıyacaqdır".

Daha sonra Milli Azərbaycanın Millətlər Cəmiyyətinə üzv qəbul olunması üçün onun rəhbərliyinə məktub yazan Topçubaşov ümid edirdi ki, bu üzvlük gerçəkləşərsə, Azərbaycan azad və müs-təqil həyatına davam edə bilər: "Bolşeviklərin qazandığı qələbələrə və törətdikləri amansız qətllərə baxmayaraq, Azərbaycan xalqı yeni rus işğalına qarşı qalxmış və heç bir yerdən kömək almadan inadla mübarizə aparmışdır. Bu mübarizə nəticəsində bolşeviklər yalnız Bakını və onun ətrafını idarə edirlər. Moskvanın Sovet hökumətinin Azərbaycan Sovet Respublikasını tanımasına baxmayaraq, Azərbaycan xalqı heç vaxt bolşeviklərə tabe olmayacaq, özünə mənəvi və milli baxımdan yad olan, ona fəlakət gətirən bir rejimdən azad olanadək silahı yerə qoymayacaqdır. Məhz bu fəlakətə qarşı ki-çik Azərbaycan təkbaşına kəskin mübarizə aparır. Onun Millətlər Cəmiyyətinə daxil olması verdiyi bütün qurbanlar müqabilində ona mənəvi rahatlıq gətirər və güc verərdi". Ancaq Topçubaşovun bü-tün bu cəhdlərinə baxmayaraq Millətlər Cəmiyyəti Milli Azərbaycanı həmin beynəlxalq quruma üzv etməmişdir.

Azərbaycandan sonra Ermənistan (1920-ci ilin noyabrı) və Gürcüstanın (1921-ci ilin fevralı) da sözdə sovetləşdirilməsindən az sonra (1921-ci ilin mayı) Azərbaycanın Parisdəki nümayəndə heyəti başda Topçubaşov olmaqla geniş toplantı keçşirib, hər üç ölkənin birləşərək Qafqaz Konfederasiyası yarada bilməsi təklifini irəli sürmüşdür. Çox keçmədən 1920-ci ilin iyununda Topçubaşovun sədrliyi ilə Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan və Dağlılar respublikalarının toplantısı keçirilərək, Qafqaz Konfederasiyasının yarana biləcəyi ilə bağlı on bənddən ibarət Paris bəyannaməsi qəbul olunmuşdur. Ancaq bunun ardınca iyulun 4-də yenə də Parisdə keçirilən Qafqaz mühacir hökumətinin nüma-yəndələri ilə Rusiyanın Avropadakı mühacirlərinin birgə toplantısında ortaq bir nəticəyə gəlmək mümkün olmamışdı.

Ancaq bundan ümidsizliyə qapılmayan Topşçubaşov İtaliyada keçirilən Genuya iqtisadi konf-ransında (1922-ci il aprel) da Milli Azərbaycanın maraqlarını müdafiə etmiş, həmin beynəlxalq təd-birdə Sovet nümayəndə heyətinin üzvü kimi iştirak edən N.Nərimanova da tutarlı cavablar vermişdir. Genuya konfransından sonra Parisdə keçirilən Azərbaycan nümayəndə heyətinin toplantlarında Topçubaşov Türkiyə hökuməti ilə münasibətlər qurmaqdan, Azərbaycan daxilində gizli əlaqələr ya-ratmağın mühümlüyündən bəhs etmişdir.

Çox təəssüf ki, belə bir çətin, mürəkkəb şəraitində 1923-cü ilin fevralından sonra rəsmi Paris Topçubaşova diplomatik viza verməmiş və onun Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı kimi to-xunulmazlığı da ləğv edilmişdir. Xüsusilə də, 1924-cü ildə Avropa dövlətlərinin, o cümlədən Fran-sanın Sovetlər İttifaqını tanıması mühacirlərə böyük zərbə olmuşdur.

Bütün bunlara baxmayaraq, Topçubaşov bir tərəfdən M.Ə.Rəsulzadə, C.Hacıbəyli kimi silah-daşları ilə müntəzəm işlər aparmış, digər tərəfdən 1925-ci il iyulunda Qafqaz mühacirlərindən iba-rət qrup yaradaraq Qafqazda bolşevik hərəkatının əməllərini pisləyən protokol imzalamışdır. Bunun-la yanaşı Topçubaşov calışırdı ki mühacirlərin vahid birliyi yaradılsın.

1926-cı ildə Parisdə Qafqaz İstiqlal Komitəsinin orqanı kimi "Prometey" jurnalı nəşr edilirdi ki, Topçubaşov orada da fəal iştirak etmişdir. Üstəlik, 1927-ci ilin yanvarında Azərbaycanla Dağlılar Respublikası arasında Müvəqqəti Birgə Mərkəz yaradılır və Topçubaşov həmin quruma prezident se-çilir. Ancaq ömrünün son illərində Topçubaşovun şəxsi həyatı cox ağrılı bir vəziyyətdə olmuşdur. Bütün bunlara baxmayaraq, o, 1934-cü ildə Parisdə Qafqaz Konfederasiyası aktına Azərbaycan Cümhuriyyəti adından M.Ə.Rəsulzadə ilə birlikdə imza atmışdır.

Beləliklə, deyə bilərik ki, Topçubaşov məzhəbçiliyin aradan qaldırılması baxımından "islam bir-liyi", Türk xalqlarının güclü olması anıamında Türk birliyi ideyalarını dəstəkləməklə yanaşı, nisbətən liberal-demokratik dəyərlərlə bütün Rusiya müsəlmanlarının-türklərinin, o cümlədən müəyyən qədər də, Azərbaycan türklərinin birliyinə çalışmışdır. Bu isə həmin dövrdə milli məsələyə daha gerçəkçi bir baxış kimi qiymətləndirilə bilər. Belə ki, Quzey Azərbaycan türkləri arasında ilk dəfə milli-mədə-ni müxtariyyət ideyasını irəli sürən Topçubaşov daha sonra Azərbaycan milli ideyasını - milli azər-baycançılığı müdafiə etmişdir. Xüsusilə də, onun bir müddət Rusiya müsəlmanlarının lideri kimi tanınması ictimai-siyasi görüşlərində tutduğu mərkəzçi və demokratik mövqeyi ilə bağlı olmuşdur.

Mühacirətdə yaşamağa məcbur olduğu dövrdə də Azərbaycan türkçülüyü - Azərbaycan Milli ideyasına sadiq qalan Topçubaşov daima Azərbaycanın milli istiqlalı uğrunda mübarizə aparmış, milli azərbaycançılqla yanaşı qafqazçılıq ideyasını da dəstək vermişdir. Onun milli azərbaycançılıq ideyası ilə yanaşı, Qafqazçılıq ideyasına dəstək verməsi Sovet Rusiyasına qarşı mübarizədə daha effektiv mübarizə üsulu ilə bağlı idi. Bütün hallarda Topçubaşov Azəbaycan xalqının ictimai-siyasi fikrində mühüm rol oynamış, özü adını Azərbaycan türklərinin tarixinə yazdırmağı bacarmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkisafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur